

Тема дитинства у літературній творчості Тараса Шевченка

Тема дитинства представлена в творчості Шевченка двома аспектами: **1. автобіографічний**, коли митець звертається безпосередньо до фактів своїх дитячих літ, втілюючи цю тему через ретроспекції минулого, через спогади. Якщо в ранній творчості Т. Шевченка спогади дитинства ледь відчутні — вони з'являються хіба що у поемі "Мар'яна-черниця", то в ліриці часів заслання вони стають важливою складовою творів: "А. О. Козачковському", "N. N. — Мені тринадцятий минало", "І виріс я на чужині", "І золотої й дорогої", "Ми вкупочці колись росли", "Не молилася за мене", "Якби ви знали, паничі". Ця тенденція характерна й для тогочасних російськомовних повістей. У повісті "Варнак" спостерігаємо окремі натяки на сирітство автора. Наприклад, сиротою Кирилом (доки графиня не забрала його до себе) опікується старий пан Кошулька (його прототипом, напевно, послужив **Ян Димовський**). Юність Шевченка представлено в повісті "Художник", екскурс у щасливі ранні літа разом із матір'ю та батьком — в "Княгині";

2. психологічний. Тема дитинства в Шевченка суттєва, оскільки його поезія й проза вкорінені в дитячих переживаннях і враженнях, передусім на емоційному рівні. Про це свідчить, наприклад, поезія "Ну що б, здавалося, слова". Ліричний герой, наділений автобіографічними рисами, підкреслює силу дитячих вражень, пригадавши перші сльози від дівочої пісні про сірому-сироту — сльози, які через десятки років, навернулися на очі при звуках сирітської пісні, яку виконував матрос вже на засланні. Про особливу вагу Шевченкових дитячих переживань свідчить і тематичний зріз (у центрі творчості — зражені дівчатопокритки, сироти, байстрюки — образи-маркери суспільного зла і водночас — проекція особистої неволі), і образно-стильове начало, складові якого винесено переважно з дитячих років (передусім фольклорний і біблійний елементи, засвоєні Шевченком саме в дитинстві).

Я. Ярема наголошував, що джерела уяви поета варто шукати в дитячих враженнях: "в його порівняннях, метафорах та персоніфікаціях дуже пластично

відбивається своєрідний сільський світ, у якому він прожив свої дитячі роки" [12, с. 181]. Певною мірою на образах — ширше творчості поета позначилося й дитяче читання — Псалтир та почуті народні пісні: "чарівна краса навкруги: сад, долина, байрак, гори, став — от хто разом з Псалтирем та з народною піснею були батьками, що зростили Тарасів Дух!" [5, с. 42]. Перспективним є вивчення теми дитинства в психологічному аспекті, оскільки в Шевченка вона пов'язана, проте на підсвідомому рівні, з темами України, волі, долі, любові та зв'язку матері й дитини (поєми "Катерина", "Наймичка" (й однойменна повість), "Марія"; поезії "Садок вишневий коло хати", "У нашім раї на землі", "І досі сниться під горою", "Сон — На панщині пшеницю жала"). В межах теми дитинства порушено також проблему виховання.

У творчості Т. Шевченка тему дитинства розглянуто переважно описово [3, с. 5]. Біографи зосереджували увагу на безпосередньому використанні поетом автобіографічних фактів у творчості. Проте, в праці "Дитячі переживання і творчість Шевченка зі становища психоаналізу" (1914) **Я. Ярема** вперше спробував дослідити цю проблему з погляду психоаналізу. Дослідник уважав, що дитячі роки залишилися незагоєною раною в душі поета на все життя. В авторизованому листі до редактора журналу "Народное чтение", підлаштованому для підцензурного друку **П. Кулішем**, зазначено, що Т. Шевченко так і не заспокоївся внутрішньо, аби подати своє життя у всіх подробицях: "Когда вы прочтете эти строки, вы, я надеюсь, оправдаете чувство, от которого у меня сжимается сердце и коснеет рука" [10, с. 194]. В цьому ж листі зазначено, що на відміну від **С. Аксакова**, який широко змалював свої дитячі й юнацькі роки в "Сімейній хроніці" (1856) (цю книгу російський письменник передав Шевченкові через **М. Щепкіна**, коли останній провідував поета в Нижньому Новгороді), тут подано лише окремі моменти "сумного існування" Шевченка-дитини, підлітка й юнака. Той факт, що Шевченкове дитинство було сумним, відповідно драматичним, вплинув на трактування поетом дитячої теми. В творах XIX ст., а згодом і в XX ст. тему дитинства в ро-

Т.Г. Шевченко. Портрет дітей В.М. Репніна. Олія.
Яготин, 1–10 січня 1844 р.

сійській і європейських літературах, за незначними винятками (напр., "Діти підземелля" **В. Короленка**), ідеалізовано, розроблено в сентиментальному контексті. В суспільній свідомості утверджувалася думка, що дитинство — найщасливіша пора (рай) в житті особистості. Цьому передував просвітницький погляд на дитинство як виховну парадигму (такий підхід характерний, наприклад, для повістей Шевченка "Музикант", "Несчастный", "Близнецы"). В Шевченка ж (і його особистий досвід відіграв тут вирішальну роль) зазначена тема вирішується в драматичному аспекті. В розумінні поета дитинство — це початок пекла: "У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло" ("Якби ви знали паничі"). Образ дитини, під пером поета, нагадує образ Сина Божого на руках у Матері, що його в православній традиції іноді зображують із обличчям дорослої людини (аналогічно й давньокитайській філософ Лао-Цзи, основоположник даосизму, згідно з легендою, вже народився старим). Прикметною ознакою сучасної української літератури є мотив дитинства-пекла, який розвиває **Ю. Андрухович** (роман "Таємниця"), хоч у його випадку, пекло дитинства породжене передусім жорстокістю й брехнею дорослого світу. Можна зазначити, що тема дитинства в творчості Шевченка розрахована на сприйняття переваж-

но дорослих, а не дітей. Водночас мотив щастя в митця також пов'язаний із дитячим, первісним, неусвідомленим відчуттям світової гармонії ("Садок вишневий коло хати", перша частина "N. N. — Мені тринадцятий минало") або, навпаки, із підсумковими почуттями сивого діда, який, проживши нелегке життя, на схилі літ тішиться внучам й дивується: "Де ж те лихо? / Печалі тії, вороги?" ("І досі сниться: під горою"). В обох випадках щастя в Шевченка асоціюється з родиною: матір'ю, діточками й любов'ю. Найповніше сімейну ідилію (земний рай) втілено в поезії "Подражаніє Едуарду Сові", де щасливе подружжя з дітками малими куштує в садку груші.

С. Васильченкові, якому вдалося написати лише першу частину повісті про Шевченка "У бур'янах" (1938), життя українського поета видавалося казкою. Справді, доля митця, якому завдяки власним здібностям і Божій волі (щасливому збігові обставин) поталанило вибитися із середовища кріпаків й опинитися у вишуканих інтелектуальних колах Петербурга, цілком вкладається в казковий сюжет про Попелюшку (див.: "Художник"), що є вічним. Важкі переживання дитячих років — сирітство (1823 померла мати, 1825 — батько) і кріпаччина (індивідуальна неволя, яка з перспективи сьогодення уявляється вже чимось

Т.Г. Шевченко. Діти М.І. Кейкуатова.
с. Бігач, кінець березня — 4 квітня 1847 р.

неймовірним) — визначили параметри теми дитинства в творчості поета. Найточніше дитинство Шевченка характеризує афоризм: "*В неволі виріс між чужими*" ("*Мені однаково, чи буду*") і метафора пекла. Розробляючи цю тему, поет, як уже зазначалося, увів до української літератури поняття автобіографізму — свій живий досвід без сентименталізму й надмірної чутливості. Недаремно Т. Шевченко визначив суть автобіографічної розповіді, введеної до тексту повісті "Княгиня", як: "хотя и не сентиментальный, но тем не менее печальный рассказ" [8, с. 153]. Завдяки особистому драматичному досвіду Шевченка українське, поетичне слово з відстороненого, сентиментального або бурлескного, як у більшості попередників поета, перетворилося на пронизливо ліричне, глибоко емоційне й неповторно-індивідуальне у своїй широті: "*Бо я було трохи не голе, / Таке убоге — та й куплю / Паперу аркуш. / І зроблю / Маленьку книжечку*" ("А.О. Козачковському"). В його російськомовній творчості мотив власного трагічного дитинства також звучить стримано. Саме ця стриманість і ширість чи не найбільше й вражають читача: "*Я помню трогательный один Святый вечер в моей жизни. Мы осенью схоронили свою мать. А в Святый вечер понесли мы вечером к дедушке и, сказавши: "Святой вечер! Прислалы до вас, диду, батько и..." — и все трое зарыдали. Нам нельзя было сказать "и маты"*" [9, с. 35].

Найповнішу картину власного дитинства Шевченко зобразив у вставному оповіданні, що слугує експозицією до повісті "Княгиня". Тут він описав українське село, свою рідну Кирилівку (Керелівку), батьківську хату — таку веселу весною і влітку, стару розлогу вербу біля воріт, клуню й чудовий садок, що до нього не змогли, за твердженням автобіографічного наратора, дорівнятися ні Уманський, ні Петергофський парки. Т. Шевченко зображує свій дитячий

простір за принципом пісні-*"безконечника"*, розгортаючи перед читачем його перспективи одну за одною: "*А за садом левада, а за левадою долина, а в долине тихий, едва журчащий ручей, уставленный вербами и калиною и окутанный широколиственными темными зелеными лопухами*" [8, с. 152], а далі, за горою, мають бути міфічні залізні стовпи, що підтримують небо. Цей простір належить "*кубическому белокурому мальчугану*", бо таким письменник себе побачив і запам'ятав до кінця своїх днів. Пам'ять наратора фіксує основні миті Шевченкового дитинства — тепер перспектива розгортається вже в часі. Ось він у школі сліпого Совгиря, "*настоящего спартанца*", що годував школярів "*березовою кашею*", а через сторінку — в домашньому пеклі, коли після смерті матері батько вдруге одружився з вдовою Оксаною Терещенко, яка мала власних дітей. Далі — смерть батька й початок "*практической жизни*", що полягала в читанні Псалтиря над померлими й допомозі учителю в школі. Тепер оповідач зображує автопортрет детальніше: "*Ходил я постоянно в серенькой дырявой свитке и в вечно грязной бессменной рубашке, а о шапке и сапогах и помину не было ни летом, ни зимою*" [8, с. 156]. Дорослішає наратор — сумнішає його життя. З гірким почуттям, як і в авторизованому листі до редактора журналу "Народное чтение", закінчується розповідь про дитинство: "*рассказывать как-то грустно*". Далі — лише констатація, як підсумок: юність "*проползла в нищете, в невежестве и в унижении. И все это длилось 20 лет*" [8, с. 157]. У дитячій долі варнака Кирила з повісті "Варнак" теж спостерігаємо чимало автобіо-

Т.Г. Шевченко. Байгуші. Папір, сепія.
Новопетровське укріплення, кінець 1855—початок 1856 рр.

графічних моментів. Зокрема, відлуння Шевченкової долі (був козачком при панові *П. Енгельгардті*) відчутне в ситуації, коли пані вирішила забрати сироту до себе в покої: *"сняли с меня мерку и начали шить новое платье — и уже не пистревое, а суконное, и сукна тонкого, дорогого — и сапоги, и шапку, а прежде я так ходил"* [8, с. 128]. Частково поетичним аналогом прозової розповіді з повісті "Княгиня", однак лише із негативним емоційним зарядом, слугує уривок із поезії "Якби ви знали, паничі". Автобіографічний герой згадує "хатиночку у гаї / Над чистим ставом край села", де він мучився, де пролилися його "найперші сльози", хатиночку-пекло: *"Там матір добрую мою, / Ще молодую, у могилу / Нужда та праця положила. / Там батько, плачучи з дітьми / (А ми малі були і голі), / Не витерпів лихої долі, / Умер на панщині!"*. Сам ліричний герой-сирота носив воду школярам (Шевченко жив при школі), його братів віддали у москалі (насправді брати Шевченка у війську не служили), а сестри опинилися в наймах (у реальному житті — на панщині).

У поезії Шевченка немає синтетичної картини його дитинства, лише окремі спогади, начерки почувань, згадки про сирітство й дитячу недолю. Зазвичай, мотив дитинства з'являється в творах поета для

увираження неволі України ("І виріс я на чужині", "Якби ви знали, паничі") або власного нещастя заслання ("А.О. Козачковському"). Вперше детальніший екскурс у дитинство поета зустрічаємо у вступі до послання "А.О. Козачковському". В цьому вірші епізод із крадіжкою п'ятака в учителя-дяка, за який ліричний герой купив аркуш паперу й змайстрував книжечку, в якій списував *Сковороду* й колядки, відіграє роль своєрідного першопочатку або генератора життєвого фіаско суб'єкта розповіді, конкретно його мук у засланні. Історія з п'ятаком інтимізує виклад. Завдяки іронічній відповіді: *"А все за того п'ятака, / Що вкрав маленьким у дяка, / Отак Господь мене карає"* — дистанція між поетом і читачем максимально скорочується. Чи не найбільш узагальнено тему дитинства подано у вірші "N. N. — Мені тринадцятий минало", текст якого побудовано за принципом антитези. Тут протиставлено змістовно й емоційно контрастні епізоди — неусвідомлене дитяче щастя ("неначе в Бога") і дитяча недоля — усвідомлене сирітство: "Не мої ягнята", "Нема в мене хати", і найгірше — констатація власної богопокинутості: "Не дав мені Бог нічого!". Синтез — поява небайдужої до ліричного героя дівчини, що повертає йому відчуття світової гармонії, знову свідчить про Божу опіку над ним й відроджен-

Т.Г. Шевченко. Зустріч Тараса Бульби з синами.
Ілюстрація до повісті М.В. Гоголя "Тарас Бульба". Папір, сепія. 1842 р.

ня надії. *С. Балей* уважав, що дівчина, яка обтирає герою сльози, "заступає йому на хвилю матір, якої йому не доставало" [1, с. 52]. Дослідник також уважав, що у всіх жіночих образах Шевченка так чи інакше присутня рано втрачена ним матір ("Ендиміонський мотив").

Спогад про матір або її ранню смерть опиняється в центрі окремих поезій ("І виріс я на чужині", "Якби ви знали, паничі", "Ми вкупочці колись росли") або простежується у підтексті ("Садок вишневий коло хати", "І золотої й дорогої"), іноді автор докоряє матері за власну злу долю ("Не молилася за мене"). Образ поетового батька в поезії з'являється вкрай рідко, лише у вірші "Якби ви знали, паничі". В ліричній поезії "Ми вкупочці колись росли" погляд ліричного героя фіксує могилки "його старих", які "в садочку / Лежать собі у холодочку, / Мов у Раю".

Тема дитинства в Шевченка органічно пов'язана із темою сирітства-безталання, бо кріпак-сирота в того-часному суспільстві не мав жодних шансів на само-реалізацію. В західній літературі ця тема вирішувалася по-іншому. Наприклад, Олівер Твіст *Ч. Дікенса* таки знайшов своє місце в світі. В ліриці Шевченка з'являється й узагальнений образ сирітки ("На Великдень на солоні"), і автобіографічний образ самотнього сироти, що пасе чужі (громадські) ягнята ("Мені тринадцятий минало"), і дзеркальне відображення поетового "я" в образі випадково побаченого хлопчика-сироти, що приречено сидить під тином: "А ще до того, як побачу / Малого хлопчика в селі. / Мов одірвалось од гілля" ("І золотої й дорогої"). Поетове дитинство — це також метафоричний образ хлоп'ятка — самотнього листочка. Хоч у поемах ("Катерина", "Гайдамаки") образи сироти Івася чи Яреми не автобіографічні, проте на емоційному рівні вони дуже близькі авторові. *С. Балей* вважає, що "Ярема — це поет сам, а що любов Яреми до Оксани — це проекція у поетичний світ його власних бажань і настроїв" [1, с. 46].

Дитяча недоля, за словами *Я. Яреми*, визначила підсвідоме "я" Шевченка. Дослідник ототожнив це "я" з образом серця, що його поет порівнював із ненагодованою, невкритою дитиною, яка "плаче, ридає, кричить" ("Чого мені тяжко, чого мені нудно", "Марку Вовчку"), тобто дитиною-сиротою. Отже, виплакуючи трагедію свого серця, Шевченко підсвідомо змальовував своє стражденне дитинство [12, с. 182].

Образ безталанної вбогої дитини, на думку *Я. Яреми*, в творчості поета наскрізний: його душа "убога" і "маленька" ("І тут, і всюди — скрізь погано", Україна "заплакала, / Як мала дитина" ("Тарасова ніч") або "обідрана, сиротою / понад Дніпром плаче" ("До Основ'яненка"), волю в Російській імперії як дитину "ненагодовану і голу / Застукали" ("Кавказ"), навіть власні вірші (думи) уявлялися поетові дітьми, що мали йти в Україну "попідтинню, сиротами" ("Думи мої", 1840). До цього переліку можна додати ще й персоніфіковану в образі сироти хатку, що прийшла топиться в Дніпрі ("Сон — Гори мої високі"). З мотивом дитини-сироти в Шевченка переплітається й мотив матері — покривленої жінки із чистою душею. *Я. Ярема* зауважує, що цей магістральний у Шевченка мотив

укорінений в інфантилізмі поета. Адже після смерті Шевченкової матері почуття нереалізованої уповні любові до неї перейшло на інші об'єкти (наприклад, на Музу, до якої Шевченко звертався: "Моя ти мати!", але перш за все на Україну, що ототожнювалася із матір'ю: "А ви Україну ховайте, / Не дайте матері, / Не дайте в руках / Уката пропадать", "Воскресни, мати!", "Привітай же, моя ненько, / Моя Україно"; удовою і сиротою: "Вторая (імператриця Катерина. — Р. Х.) доконала вдову сиротину!" [12, с. 183—184].

Відомо, що ототожнення вітчизни із матір'ю характерне для літератур різних часів і народів: Матушка-Русь *М. Некрасова*, Матір-Полька *А. Міцкевича*, Мать Россия *А. Бєлого*, Скорботна Матір *П. Тичини*, Мати Бенгалія *Р. Тагора* тощо. Цей мистецький феномен вкорінений у найдавнішому загально-людському архетипі матері й культу жінки-праматері в родовій общині, матері-землі (Гєї) у греків, культу великих богинь-матерів у давніх індуців та ін., що згодом у межах християнської цивілізації трансформувалася в культ Божої Матері. Однак частотність порівнянь України з матір'ю у випадку Шевченка дає підстави погодитись із припущенням *Я. Яреми*. Також Шевченко на відміну, наприклад, від *Данте*, для якого Флоренція була водночас і матір'ю, і мачухою, Україну з мачухою ніколи не ототожнював. *С. Балей* пов'язував Шевченків культ материнства зі споминами поета про власну матір [1, с. 66]. На його думку, з туги Шевченка за матір'ю постав образ Наймички, а сам поет відчував себе в ролі Марка. Дослідник провів аналогію: матір-покритка кидає свою дитину подібно, як мати Шевченка, умираючи, лишила сина. При цьому в душі поета "поняття сироти і байстрюка майже зливалися в одно". Байстрюк для Шевченка — "сирота у вищій степені" [1, с. 61].

Ненависть Шевченка до будь-якої тиранії — також із його дитинства. *Я. Ярема*, виходячи з фактів листа, відредагованого *П. Кулішем*, до редактора журналу "Народное чтение" [10, с. 195], висунув припущення, що образ тирана Богорського, Шевченкового учителя, став джерелом поетового неприйняття будь-якого насилля і гніту. Це ж стосується і його мачухи, про яку в повісті "Княгиня" автобіографічний оповідач зауважив: "Кто видел хоть издали мачуху и так называемых сведенных детей, тот, значит, видел ад в самом его отвратительном торжестве" [8, с. 155]. Найповніше образ мачухи Шевченко розкрив у повісті "Несчастный". При цьому варто зауважити, що жорстокість мачухи Марії Федорівни пояснюється не так її злою природою, як недоліками виховання — дівчинка рано втратила матір і виховував її не тато, а безграмотний денщик. Любов Т. Шевченка до книжки йшла від батька, який був письменним і читав "Четьї Мінеї". Будучи малим, поет сам змайстрував собі книжечку, де списував *Сковороду*, колядки. Захлявну книжечку мав Шевченко й на засланні, але тепер він "дрібненько мережив" у ній вже власні вірші. Шевченкова героїка чину і потреба в самопожертві задля громади, очевидно, пов'язані з постаттю поетового діда Івана, який розповідав онукові про гай-

дамаків. Перше ніжне почуття до подруги дитячих літ **Оксани Коваленко** — Шевченкової Беатріче, за словами **П. Зайцева**, — образ якої прямо з'являється і у вступі до поеми "Мар'яна-черниця", що їй присвячена, і у віршах "N. N. — Мені тринадцятий минало", "Ми вкупочці колись росли" й "Не молилася за мене", було тією емоційною матрицею, що визначала дівочі й жіночі образи Шевченка, особливо раннього періоду (головну героїню поеми "Гайдамаки" звать Оксаною). Загострене почуття власного сирітства — згодом самотності, дитячої кривди — згодом мрій, що не збулися, вилилося в Шевченка в безмежне співчуття до найбільш зневажених у будь-якому суспільстві маргіналів: "Так я про сльози, та печаль, / Та про бай-стрят отих ледачих, / Хоть і нікому їх не жаль, / Розказую та плачу. / Мені їх жаль!" ("Марина"). Нарешті й ставлення Шевченка до Бога, якесь домашнє, в котрому немає ані запобігання, ані страху перед Всевишнім, можливо, також з дитинства. Адже з ранніх літ "цілий день Тарас був під доглядом єдине Господа Бога!" [5, с. 16].

Т. Шевченко упродовж усього свого життя беріг і зберіг своє чисте й непорочне дитяче ество. "Присотсована особистість" (**Г. Грабович**), яка Шевченку, як і будь-якій людині, була властива як у зрілому віці, так

Т.Г. Шевченко. Телемак на острові Каліпсо. Сепія. Новопетровське укріплення, літо 1856 р.

На малюнку Т.Г. Шевченка зображено сина Одиссея Телемака в печері на острові німфи Каліпсо, куди він потрапив, шукаючи свого батька.

Сюжет для цього малюнка, очевидно, взято з популярної на той час книги Франсуа Фенелона «Les aventures de Telemaque», перекладеної російськими віршами (В. К. Тредьяковский, «Телемахида», СПб., 1766, т. 1) та прозою (Фенелон, Странствования Телемака, сына Улиссова. Перевод Г. Шиповского, ч. 1, СПб., 1822, та ін.) (<http://litopys.org.ua/shevchenko/shev9046.htm>)

Т.Г. Шевченко. Шевченко і казахський хлопчик, який грається з кішкою. Сепія. Новопетровське укріплення, літо 1856 р. — квітень 1857 р.

і в дитинстві (інакше Тарас-сирота просто б не вижив), ніколи в ньому не домінувала. Саме тому в одному з "засланчих" віршів поет зобразив себе в дитячій подобі. Цей образ вирішено іронічно: доля "кинула малого / На розпутті, та й байдуже, / А воно, убоге, / Молодеє, сивоусе, — / Звичайне, дитина, — / І подибало тихенько / Попід чужим тином / Аж за Урал" ("А нумо знову віршувать").

Щирість — ця характерна риса Шевченкової поезії, яка стала визначальною для поетичної української культури в наступні десятиліття ХІХ ст. й упродовж усього ХХ ст. (щоправда, в ній, на відміну від Шевченка, часто домінував сентименталізм, надмірна чуттєвість і патетика), безперечно, зумовлена тим, що поет підсвідомо й у зрілому віці зберігав дитяче світосприймання, бо саме дітям найбільшою мірою притаманна правдомовність.

Чимало дослідників помічало, що слово "діти", "дитя", "дитина", "дитинка" в Шевченка завжди перетворювалися на слово-образ, тобто вживалися у фігуральному значенні [6, с. 7]. Часто поет у сполучі зі словом "діти" використовував епітет "святіє".

В його розумінні діти — "велика Божа благодать" ("Княжна"), "ангели Божии", "самое высшее блаженство в жизни" ("Близнецы"). Саме тому вірші Шевченка "стеляться на папері, / Плачучи, сміючись, / Мов ті діти", а самому авторові з ними любо, "мов батькові багатому / З дітками малими" ("Не для людей, тієї слави"). З дітьми в Шевченка пов'язані переважно позитивні конотації: "Дніпро, / Неначе в молоці дитина" ("І виріс я на чужині"), *доля виглядає із торбини, "мов дитинка"* ("Невольник"), *сонечко зійшло "неначе ляля в льолі білій"* ("У Бога за дверми лежала сокира"), *хмарка сонце покриває пеленою, "мов мати дитину", а ліричний герой дожидає світанку, "мов матері діти"* ("За сонцем хмаронька пливе").

Ставлення до дітей, за Шевченком, визначає духовний рівень окремої людини. Досить згадати слова наратора повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали", звернені до матерів (переважно дворянок), які занехаяли свої материнські обов'язки, ненавидять книжки, а *Гутенберга* вислали б на ешафот: "Зачем они детей родят, эти амфибии, эти бездушные автоматы?" [9, с. 224] або критичніше узагальнення: "Бо княгини тільки вміють / Привести дитину. / А годувать та доглядать / Не вміють княгини" ("Княжна"). Поганим матерям Шевченко протиставляє трагічне, приховане материнство Ганни-Лукії (поема і повість "Наймичка"), яка, на відміну від героїні поеми "Катерина", попри страшні обставини прожила гідне християнське життя, присвятивши його синові. Не забуває Шевченко й про поганих батьків. Ротмістр із повісті "Несчастный" зовсім не цікавиться власними дітьми-сиротами. Він "перечеловал всех щенят в восторге, а о детях даже и не подумал" [8, с. 254]. Ставлення до дітей засвідчує і моральність суспільства. Суспільство, в якому "ненагодованих і голих / Женуть (последний долг отдать), / Женуть до матері байстрят / Дівчаточок, як ту отару" ("О люди! Люди небораки!"), поет спопеляє силою власної уяви: "сонце стане / І осквернену землю спалит". Крізь усю його творчість проходить думка, що найбільш упослідженими в соціальному плані були і залишаються самотні матері з дітьми. Парадоксально, але християнство, символом якого стала Пресвята Мати з Дітям, не змінило ситуації: "Тойді повісили Христа, / Й тепер не втік би син Марії!"

("Не гріє сонце на чужині"). Однак саме мати з дитиною (проекція Пречистої з Дітям) уявляється поетові символом ідеального майбутнього суспільства: "буде син, і буде мати" ("І Архімед, і Галілей").

Тема дитинства в Шевченка пов'язана з колективним, суспільним досвідом — українським колоніальним у межах Російської імперії, і проблемою виховання — досвідом християнським у часи прогресуючого нігілізму, згодом атеїзму. В повістях Шевченка тема виховання звучить дидактично. Наприклад, він погоджувався з думкою, що дитячі враження помирають лише разом із людиною, але полемізував із тезою, наче щасливе дитинство на лоні чудової природи й люблячої матері захищає людину на її життєвому шляху від усіх випробувань (див. "Близнецы").

Своє розуміння виховання Шевченко втілює у власному підручнику "Букварь южнорусский", у серії малюнків "Притча про блудного сина". Завдяки потужній поетичній уяві, що узагальнила колективний український досвід, передусім українську кривду, і завдяки самопожертві задля "окраденого" "убитого" народу життя *Тараса Шевченка*, зокрема і його дитинство, стало частиною історії України. Згодом про це буде сказано у підготованому *П. Кулішем* й авторизованому поетом тексті листа до редактора журналу "Народное чтение" [10, с. 194]. Саме з цієї причини в індивідуальній поетичній "душі" Шевченка відбилася колективна "душа" українського народу (теорія "індивідуальної" і "колективної" душі *Л. Шніцера*). Тема дитинства у шевченківському розумінні, тобто в драматичному, а не сентиментальному аспекті й у зв'язку з національною душею, почала домінувати в українській літературі II пол. XIX ст. — XX ст., зокрема у творах *І. Франка*, *П. Мирного* та *Олени Пчілки*, ранніх творах *М. Коцюбинського*, оповіданнях *С. Васильченка*, новелах *В. Стефаніка* та *Гр. Тютюнника*. ■

Роксана Харчук

ст. наук. співр.

відділу шевченкознавства

Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка

НАН України, м. Київ

Література

1. *Балей С.* З психології творчості Шевченка. — Черкаси, 2001.
2. *Буряк О.* Художнє осягнення вікової психології у творі "Мені тринадцятий минало" / Дивослово. — 2010. — № 3.
3. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. — К., 1994
4. *Ключек Г.* Поезія Т. Г. Шевченка "Мені тринадцятий минало..." / Енергія художнього слова: 36 ст. — Кіровоград, 2007.
5. *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. — К., 1991.
6. *Коцюбинська М.* Етюди про поезику Шевченка: літературно-критичний нарис. — К., 1990.
7. *Рудницька Г. І.* Загальнолодське в поезії Т. Г. Шевченка про дитинство / У матеріалах XXXI наук. Шевчен-

кознавчої конференції, 9—11 березня 1994 р. — Луганськ, 1994.

8. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. — К., 2003. — Т. 3: Драматичні твори. Повісті.

9. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. — К., 2003. — Т. 4: Повісті.

10. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. — К., 2003. — Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті.

11. *Янів В.* Українська родина в поетичній творчості Шевченка / В. Янів // ЗНТШ. — Нью-Йорк, 1962. — Т. 176: Тарас Шевченко: 36 доп. Світового конгресу.

12. *Ярема Я.* Дитячі переживання і творчість Шевченка зі становища психоаналізу. — У книзі: Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років. — Л., 2002